

ספר הגלוי

לרבי יוסף ברבי יצחק בן קמחי

עם

הנהגות של איש אחד שמו בנימין.

הוציאם לאור מכתב יד יחיד

הינרי יוחנן מאתיאום.

ברלין תרמ"ז.

SEPPER HA-GALUJ

von

R. Joseph Kimchi.

Nach der einzigen Handschrift in der Vaticanischen Bibliothek

zum ersten Male

herausgegeben

von

H. J. Mathews, M. A.,

Exeter College, Oxford.

BERLIN 1887.

Herausgegeben im Selbstverlage des Vereins M'KIZE NIRDAMIM.
(Dr. A. Berliner.)

In Commission bei:

J. Kauffmann
in Frankfurt a. M.

Wittve u. Gebrüder Romm
in Wilna.

הקדמת המוציא לאור.

הכתב יד של ס' הגלוי הוא יחיד בעולם ונמצא באוצר הספרים של הבאטיקאנה ברומא נר 402 דף 24. לפי דברי החכם Wolf⁽¹⁾ נמצא כ"י אחר באוצר הספרים של ר' דוד אופנהיים ז"ל, אך לא נמצא זכרון ממנו לא ברשימות הישנות⁽²⁾, ולא בתהרשה של כ"י אוקספורד⁽³⁾, ובדאי Wolf⁽⁴⁾ לא ראה הס' הגלוי מימיו, כי אם היה לפניו לא היה מוכיר תוכנו בשם Margarita. והס' הגלוי נזכר ברשימת הספרים המיוחסת לר' יעקב רומאן⁽⁵⁾, ס' הגלוי ר' יוסף קמחי, אך לא נודע אם היה תחת ידו או אם הזכירו באשר מצאהו בספרי המחברים אשר היו לפניו. והראשון אשר ראה הספר היקר הזה של ר' יוסף קמחי הוא ירדי Neubauer⁽⁶⁾ כאשר היה שוקד על כ"י של הבאטיקאנה בשנת 1874, כי Assemani ברשימתו לא זכר רק תשובות של מנחם ודונש כפי אשר מצא על דף הראשון מהכ"י⁽⁷⁾.

המחבר כנה⁽⁸⁾ ספרו זה בשם אשר נזכר בכתבי הקדש⁽⁹⁾ ספר הגלוי (ירמיה ל"ב י"ד), כאשר קרא ספרים אחרים נ"כ בשמות מושאלים מכתבי הקדש וזה ספר המקנה (שם), שם פירושו על הנביאים, ספר התורה, פ"י על התורה, ספר הברית, דבריו כנגד הנוצרים, וספר זכרון (מלאכי ג' ט"ז), ספר הדקדוק. אבל שם ספר חוקה אשר ניתן בראש רפוס⁽¹⁰⁾ של פ"י על משלי אינו מהמחבר רק מהמוציא לאור, ואינו נמצא בכ"י של זה הפירוש⁽¹¹⁾.

ועל תוכן ס' הגלוי נחלקו המחקרים אשר לא ראו הספר, האחד אומר שהוא ויכוח כמו ס' הברית, והאחר אומר שהוא פ"י על נביאים אחרונים. הדעת הראשונה יצאה מדברי ר' דוד קמחי (ישעיה נ"ב י"ב) אשר התחיל פירושו

⁽¹⁾ Bibliotheca Hebraea, III. 423

⁽²⁾ a) רשימה כ"י אוקספורד נר 2418, b) רשימה (1782), c) קהלת דוד (1826).

⁽³⁾ אשר הוציא לאור Neubauer בשנת 1886.

⁽⁴⁾ שם.

⁽⁵⁾ Israelitische Letterbode, XII. 4

⁽⁶⁾ פירושי הנה ישכיל עברי (1877) הקדמה צד VII.

⁽⁷⁾ ההקדמה נמצאת בסוף הכ"י אחרי השיר האחרון.

⁽⁸⁾ עיין הקדמתו צד 2.

⁽⁹⁾ גייגער, אוצר נחמד, I. 108.

⁽¹⁰⁾ נרפס בברעסלוא 1868.

⁽¹¹⁾ שטיינשניידער, הסוכר, X. 86; XIII. 113.

בדברים כזה: ועתה אפרש הפרשה כמו שפירשה אדוני אבי ז"ל בספר הגלוי ובספר הברית שהברית חשובה על המינין ע"כ. והראשון לפי ידיעתי הקצרה אשר אמר שם הגלוי הוא ויכוח הוא המומר (Antonius Margarita¹) מורה לשון עברית בווינא, ואחריו באו Buxtorf²) ורי שבתי משורר בס' ורי' היחאל היילפרין⁴) ואחריו (De-Rossi⁵) ומחדש Fürst⁶) וכן Ghironi⁷) וגם בומנינו בן יעקב⁸), ואינו כי אם Dukes אשר אמר בתורת ספק: ואנחנו לא ידענו אם תוכן ס' הגלוי היה פירוש על תנ"ך או דקרוק⁹). הדעת השנית שם הגלוי הוא פירוש על נביאים אחרונים יצאה מתחת יד המנוח ר' אברהם Geiger¹⁰), ובעקבותיו הלכו Kalisch¹¹) וכן Ginsburg¹²) וכן Tauber¹³), אבל האחרונים הוסיפו הטא על פשע על אשר נתנו דעתם בודאי ובלא ספק כל וכל, וגם לא דברו בשם אמרו.

שלשה עשר דברים מס' הגלוי נזכרו בספרים אחרים והם:

(א) ארבע פעמים בפירוש של המחבר על משלי¹⁴): א' כ"ב¹⁵), א' כ"ה¹⁶), ט' א' (ס' הגלוי צד 1), י"ד ל' (צד 6).

(ב) שמנה פעמים בספרי ר' דוד קמחי והם: 1) במכלול (דפוס וויניציאה, 1545) צד נ"ה ע"א (צד 6), 2) בשרשים, ערך ארך (צד 72), אשם (צד 55), כרה (צד 108), נוס (צד 8), שוע (צד 155), שלש (צד 158). 3) בפירושו על ישעיה נ"ב י"ב (צד 89).

¹ הוא חבר פירוש על פרשת הנה ישכיל עברי בלשון אשכנזי (ווינא, 1534) והעתיק בו פירוש רד"ק על הפרשה, וה לשונו: [רי"ל ס' הגלוי וס' הברית] Diese zway bücher sind wider den christlichen glauben fundiert und sind gleych wie der Ny-zochon, das ist überwindung.

² Bibliotheca Rabbinica (1640), 441

³ שפתי ישנים (1680), 16.

⁴ סדר הדורות (1768), 165 b.

⁵ Bibliotheca Judaica Antichristiana (1800), 53; Dizionario storico degli

autori ebrei (1802), I. 185

⁶ Bibliotheca Judaica (1851), II. 187

⁷ תולדות גדולי ישראל (1853), 199.

⁸ אוצר הספרים (1880) צד 97, והוסיף לאמר אין לצאת מידי ספק, ואחמה

שהחכם זה לא ידע דברי נייבוער בספרו של 1877.

⁹ Literaturblatt des Orients (1850), XI. 332

¹⁰ אוצר נחמד (1856), I. 108.

¹¹ Hebrew Grammar, II. 19

¹² Kitto's Cyclopaedia of Biblical Literature, II. 735

¹³ Standpunkt und Leistung des R. David Kimchi als Grammatiker, 11

¹⁴ עיון דוקעס, ליטעראטורבלאטט דעס אריענטס (1850, צד 356, 376) וגם גייגער

באוצר נחמד (א' צד 109).

¹⁵ כפי כ"ו מינבען אשר הביא ממנו גייגער, והדברים גזרנו עליו כס' הגלוי

לא נמצאו בכ"ו אוקספורד ולא מצאתי הגזירה הזאת בספר הגלוי.

¹⁶ ג"כ הדברים בארתי כל זה בס' הגלוי לא נמצאו בכ"ו אוקספורד ולא

מצאתי הביאור הזה בספר הגלוי.

(ג) בסי' השהם' של ר' משה מלונרש וזה לשונו⁽¹⁾: מרוח אל תבא בית מרוח, ובסמך וסר מרוח סרוחים. פי' אבן קמחי בספר הגלוי הן בנדים שיפשוטו בבית אבל ומכסין בהן את המטות קוברטורש בלע' שהן סרוחים ועודפי' על המטות מזה ומזה לנשותם. ומרוח כמו מרסח בהפוך מן סרה העורף. וכמהו וסרוחים על ערשותם (צד 152).

ועתה עיינו הרואות שם' הגלוי הוא ספר דקדוק, ונהלק לשני חלקים, א) צד 5 עד צד 63 הכרעות בין דברי מנחם והתשובות אשר השיב עליו דונש⁽²⁾ וגם תשובות על הכרעות רבנו תם בינותם, ב) צד 63 עד סוף הספר הגהות על מהכרת מנחם מאשר לא השיבו עליו⁽³⁾. ולפי דעת ר' יוסף לא כתב ספרו לשם התורה ולשם הרקדוק, כי אחר שיצאו ספרי חינו ור' יונה לא היה מקום לחלוק או להבריע בין מנחם ודונש ותלמידיהם, אלא ר' יוסף שם מטרתו כנגד רבנו תם עצמו כמו ספרדי כנגד צרפתי אשר לא ידע הכמת הרקדוק של חינו ור' יונה, ואפשר שחברעות של רית מצאו הן בעיני חכמי של פרוכיניצה, ארץ אשר ר' יוסף התגורר בן, ולפי זה קנא לחכמת הספרדים וגם להראות חכמתו בלשון הקדש. הם' הגלוי הוא בן זקונים של ר' יוסף, כי ככן ששים שנה חברן, כאשר אמר בהקדמתו, ואחרי ס' זכרון וס' הכרית, כי הוא מזכיר ב' הספרים האלה בסי' הגלוי, ולפני חבור פירושו על משלי, אשר בו הוא מזכירו.

מחבוריו ר' יוסף. לא הזכיר בספר הגלוי כי אם ספר זכרון (צד 5, 22, 58, 60, (2) 62, 64, 88, 132, 147), וסי' הכרית (צד 135), ומחכמים אשר היו לפניו הוא מזכיר בהקדמתו רבנו האי גאון, הריר יצחק בן גיאת, מנחם בן סרוק, המורה החכם ר' יונה בן ננאה, דונש הנקרא ר' אדונים, הריר משה בן עזרא, הנגיד ר' שמואל הלוי, המורה הנדול ר' יהודה חינו, ר' לוי אבן אלתבאן, ר' יהודה בן בלעם, ר' משה בן נקטילה, והריר אברהם בן עזרא, ומהצרפתיים הנאון רבנו יעקב ווקנו תפארת החכמים וראש המשכילים וכתר הנכונים רבנא שלמה אשר נבעו מצפוניו ויפוצו מעייניו ככל ארבעה רהות. ובתוך הספר הוא מזכיר החכמים האלה, רבנו האי גאון (צד 19, 53), הרב ר' יצחק בן גיאת⁽⁴⁾ (צד 46, 27), ר' יונה בן ננאח (צד 21,

⁽¹⁾ Dukes, Jewish Chronicle, 1849, S. 336.

⁽²⁾ באוקספורד כ"י אופני 152 צד 88.

⁽³⁾ סך תשובות דונש הם 160, כיד מהם קמחי לא השיג, ומתנשארים 136 קמחי עשה 129, כי סדר לא יבל עם לבלה (§. 13), הזים עם הדה (§. 25), יבש ושנים עם יגע (§. 43), נבעה ויביע עם תבעה (§. 67), כבש ולהנ ומלק עם כדכד (§. 99), וסן סאן עשה גי פרקים, סאן (§. 40), יצען (§. 41), קסון (§. 42), רטפס ורויף (§. 98) של קמחי הוא לנגד כרכב של דונש. חשי' 130 היא רק על דברי רית הנמצאים בצד 38 מהדפוס.

⁽⁴⁾ בסי' הגלוי השרשים האחרים והשניים יבאו ראשונה ואחריהם השלישיים. האחרים הם נחשבים לסדר כמו כפולי האות ד"ם זיבא בין זה וזה כי נחשב כמו זו. בפרק האי' והגי' כל השרשים הם מעורבבים זה בזה ואין שם כי אם סדר א"ב.

⁽⁵⁾ פירושו הערבי על קהלת אשר גלה מצפוניו Dr. Jacob Loevy. עיין ספרו Libri Kokelet versio arabica quam composuit Ibn-Ghijâth, Dissert. inaug., Lugd. Bat., 1884.

הקדמה

107, 90, 72, (2) 51, ר' משה בן נקטילה (צד 94), רבנו נסים (צד 26), משה בני (צד 104, 112), רבנו סעדיה הנאון (צד 8, 40, 45, 50, 70, 79, 91), רבנו שלמה [הרב הגדול רבנא שלמה הצרפתי] (צד 45, 93, 110, 124), ר' שמואל הנניד (צד 62), רב גדול במקרא (צד 158). והוא הופש על מלות אשר נמצאו בפיושי הקליר (צד 73) ור' יהודה הלוי הנקרא קשמילי (צד 57), וגם מזכיר חיבה אחת של ר' שלמה בן גבירול (צד 151) אשר הלך בו חכמי הדיקות.¹

דברי ר' שלמה פרהוקי² נמצאו פעם אחת, אך הם סגורים בכ"י, ולפי זה השבתים דברי היצונים ושמתים בפרק ההוספות. הדברים ורבנו שמואל (צד 13 שורה 4 מלמטה) הם לפי דעתי הוספה של כותב אחר, וכדברי רבנו שמואל (צד 27 שורה 21) מלת שמואל בלא ספק טעות המעתיק. וכמו כן נראה לי שכל דברי רש"י הנמצאים בס' הגלוי רק אחד הם הוספות מיד אחר, כי רק כזה האחד (צד 143) אמר ר' יוסף, וגם אני ראיתי בפרושי הרב הגדול רבנא שלמה הצרפתי וגו', ולא כן באחרים.

ר' יוסף היה בקי מאד בתרגום ובספרי ההכמים כאשר נראה מדבריו הרבים אשר הוא הביא מהתרגום ומהמשנה ומהתלמוד³, וגם באר כמה מלות עבריות ע"י לשון ערבי.⁴ הלועזים: האלה נמצאים בס' הגלוי, א קמחי: רונייר (צד 24) rognier; בושקט (צד 26) bousquet; קרין (צד 53) erin; שראיי אפילין (צד 66) serai afillaz; מוטא (צד 67) mote; אמוטיאנש (שם) amoteans, amotians; איופא (צד 69) isope; אוריין (שם) organ; פראדים (שם) paradis; איפנטיאנט (צד 104) éfantiant; נון ראשאפנטיר מיי (צד 109) non dasafanter mai; שפרן (צד 111) safran; גופנונייר (צד 117) gofanonier; מוטש (צד 133) motes; אשטרנויר (צד 134) esternuer; אשטרנדרא (צד 136) estreindre; קורסייר (שם) courcier; אשפורצמנט (צד 142) esforcement; אובדיאונסא (צד 146) obedionsa; טיילש (צד 148) tailes; קוברטוריש (צד 153) couvertures; אומנש (צד 160) humains. ב בנימין: בוכריין (צד 30) bouverez, bouveriz; פלמורא דקנפיניא (שם) fature de chanpagne.

¹ והוא תפש ג"כ על דברי המשורר האומר ייני רקחי (6), נקמש, משהחם ומיושפה (57), וגם על ר"ת שכתב שקיקה (13), נם (48), מסעיד (48), יוב (49), לצחר (56), ועל מנתם שאמר אבוד (66), מגש (83).

² E. Bacher, Revue des études juives, XII, 73 עיין.

³ תרגום ירושלמי (צד 140), ס' יצירה (צד 3, 75).

⁴ צד 8, 12, 16, 19, 23, 24, 38, 43, 51, 53, 61, 66, 69, 70, 71, 73, 74, 76, 77, 78, 83, 96, 102, 104, 105, 111, 113, 118, 123, 125, 128, 132, 134, 138, 144, 146, 152, 153, 155, 157, 158. עיין

E. Bacher, Revue des études juives, VI, 208.

⁵ והם יותר קרובים ללשון צרפתי מלשון פרובנצלי ואפשר שהכ"י נעתק ביד צרפתי (באוינגלסירא? כי נמצא בו השיר של ר' מאיר מנורגין אשר הוציא לאור הח' ד"ר בערלינער) והוא שנה הלועזים כפי לשונו כמו שנמצא בכ"י של רש"י באוצרי הספרים שונים (עיין דברי החכם; A. Darmesteter, Archives des missions scientifiques, Paris, 1871, 91 sqq. 1878, 383 sqq.

והנה נמצא בכ"י של ס' הגלוי הערות ארוכות וקצרות של בנימין אחד
 והם יקרים באשר הוא מזכיר דברי הרשב"ם והם נמצאים בפרקים 4—2, 13—11,
 15, 21—19, 23—25, 27—29, 34, 35, 40, 44, 45, 47, 50—52,
 54—56, 60, 63, 65—69, 71, 72, 82, 84—88, 97, 106, 107,
 110—113, 116, 117, 119, 122, 123, 125, 128; וכצד (2) 63, 65,
 68, 69, 70, 72, 105, ואפשר נ"ב הדברים בלא שם המחבר (צד 70) אשר
 שמתי בהתוספות הם הגהת בנימין.

ואני לא נודע לי מי הוא בנימין אשר הוא זאב יטרף על קמחי, אבל
 כודאי הוא אינו לא בנימין בן אברהם הרופא (ולא בנימין בן יהודה רומי,
 כי שניהם היו שוכני איטליא, ובנימין המשיג על ס' הגלוי הוא ילד צרפתי מפני
 טעמים שונים, 1) הלועזים שלו הם לשון צרפת. 2) הוא מזכיר רק חכמים
 צרפתים, ה"ה רש"י (צד 13, 18, 22, 23, 25, 26, 31, 38, 42, 47, 49,
 51, 53), ר' יוסף קרא (צד 10), ורשב"ם (עיין למטה), והוא בלב ונפש עם
 ר"ת כנגד המחבר של ס' הגלוי אשר הוא נוקב בשם הקורא (ירמיה יז יא,
 ש"א כו ב). בנימין לא דאג לא למנחם ולא לדונש והוא חולק על קמחי לפי
 שהוא מתקומט על ר"ת, וזה הטעם שבנימין לא השיג רק מעט בחלק השני של
 ס' הגלוי (מס"ה של השנתיו נ"ד נוגעים לחלק הראשון), כי בו לא רב ריבות
 ר' יוסף עם ר"ת, 3) השואות שרשי לשון ערבי עם שרשי לשון עברי אשר
 נמצאו כמה פעמים בס' הגלוי לא מצאו הן בעיני בנימין. ואם לא יראתי להעז
 פני אמרתי שבנימין הזה הוא תלמיד של בית המדרש לבני מאיר הצרפתים ולזה
 הוא לוחם מלחמת ר"ת (המאור הגדול, צד 65) וזה אהבתו לדברי רש"י ורשב"ם
 וריבו כנגד ר' יוסף קמחי.

ראה גם ראה שבנימין מזכיר הרשב"ם י"א פעמים: א) ה' פעמים פירושו
 על התורה: שמות ג' י"ד (צד 68), שם ד' כ"ד — כ"ו (צד 69), שם י"ד ג' (צד
 65), ויקרא כ"ג ט"ג (צד 10), דברים ל"ב י"ד (צד 30), מלבר ה' האלה אשר
 נמצאים בלא שם המחבר: שמות ט"ו ה' (צד 7), שם ט"ו ט"ו (צד 15), שם
 י"ח י"ח (צד 12), שם כ"ד י"א (צד 40), שם כ"ה ל"ב (צד 16): ב) ו'
 פעמים דבריו על שאר כתבי הקדש: תהלים מ"ח ג' (צד 24), שם ע"ד ד' (צד
 39), שם ע"ו ו' וד"ה ב' כ' ל"ה (צד 36), תהלים ק"ד ט"ו (שם), איוב א'
 י' (צד 56), איכה ג' ס"ה (צד 35): ואפשר נ"ב על תהלים ע"ג ד' (צד 70)
 אשר שם המלה שמואל חסר. ועוד. אומר שאפשר שההערה (צד 70) אשר
 שמתי בהתוספות הוא מבנימין. ועוד אשים לפני קוראי פירושי שני פסוקים בלא
 שם אשר הביא בנימין במלת קבלתי, ואלה הם: (צד 19), ואני בנימין קבלתי
 ממלמדי כי מצאנו דוגמתו בתרי עשר, אהבו הבו קלון מנניה, אך אמרתי כי רחוקים
 הם, כי שם לשון עבר... אכן לפי שהוא ברכיע לפיכך ננקד בצרי אפו ולא אפו
 ע"כ. גם אמר (שם): ואני בנימין קבלתי כן כי סוה כמו קוה, והוא מלבוש
 כמו סוטה, כי אע"פ שמשני שרשים הם ענין אחד להם ע"כ. עיין פירושו

(¹) עיין בערלינער, פלייט סופרים, 12.

(²) ועוד השוה דברי בנימין (צד 47 שורה 7) עם דברי רשב"ם (דברים י"ט ה').

רשבים על שמות ט"ז כ"ג (מרפוס Rosin), ושם נאמר כזה: אפו, אפו היה לו לומר . . . אלא בשביל שאינו מהזכר לאהוריו אלא מנוגן ברביע שהוא מנינוני המלכים לכן ננקד בצרי, ולא מצאתי דוגמתו אלא הבו, אהבו הבו קלון מניניה בתרי עשר ע"כ. גם אלה דברי רשבים על שמות ל"ד ל"ג: מסוה, בנר הקרוי כן והוי"ו בו עיקר כמו ו של מקוה ישראל, וגם תי"ו של סוהה עיקר ושני מלבושים הם ושני גורות, וכן פתר דונש, ע"כ.

ואוסיף עוד איזה דברים על תחלת הכרעות ר"ת, כאשר הביא בנימין דברי ר"ת שלא נמצאו בדפוס פיליפאוסקי, וזה לשונו (צד 48): רבנו ידע כן באמרו בראשית ספרו אמנם אנאם נאם על דברי מנחם ודונש מניאם ע"כ, והמנוח פיליפאוסקי לא הרפסם בשכיל שהם חסרים בכ"י אוקספורד אשר ממנו הוציא ספרו לאור, ושם העלה קרוע החצי באורך, ובטובו הגדול העתיק בשבילי החכם המורה בבית המדרש הגדול בפלורניציאה Professor D. Castelli איזה שורות מכ"י שם¹) ואלה הם: אמנם נאם אנאם על דברי מנחם ודונש מניאם ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים הוא זה וסודו לא טוב היות אדם לברו מהשיב אשר תמצא ידו אעשה לו עור כננרו גם כי קטנה [sic] עבה ממתני [sic]²) בטחתי אני בחסד ה' להאיר עיני שניהם להאיר עיניו אשר אמר ונ'.

ועלי לתת תודה להמעתיק Angelo di Capua אשר העתיק הם הגלוי מהכ"י, וגם לחכמים יודעי העתים אשר היו לעור לי, היה Professor W. Bacher אשר בקראת הספר העיר כהונן על איזה מלים אשר הטעה הסופר בהם, והראש לחברת סקיצה נרדמים Dr. A. Berliner אשר קרא דפוס הראשון, והיה לי לעינים, ובאור של איזה הלועזים הקשים בכתב צרפתי ופרובנצלי שמתי לפני הקורא כפי דעת Professor A. Darmesteter.

¹ Biscionii Bibliothecae Mediceo-Laurentianae Catalogus, l. 141

² כ"י אוקספורד 1449: קטנם עבה ממתני.